

Жулканич О.М., Жулканич Н.О.

МОНІТОРИНГ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В СИСТЕМІ АГРАРНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

У статті розкрито роль моніторингу земель сільськогосподарського призначення в системі сталого аграрного землекористування. Наголошено на завданнях державного регулювання земельних відносин у процесі забезпечення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення. Окреслено важливість раціонального використання аграрних ресурсів у системі охорони довкілля, а також оптимальної організації сільськогосподарського виробництва з урахуванням екологічних чинників і обмежень.

Ключові слова: моніторинг, земельні ресурси, сталий розвиток землекористування, аграрне природокористування, раціональне використання земель сільськогосподарського призначення.

ВСТУП

Постановка проблеми. У процесі перетворення природи суспільство реалізує ідеї і цілі, проводить господарську діяльність з метою задоволення матеріальних потреб. З урахуванням втілення мети, засобів і кінцевих результатів діяльності людини в системі природокористування відбуваються значні зміни, які часто призводять до негативних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням агропромислового природокористування та моніторингу довкілля присвятили свої праці Д.Добряк [2], М.Лендел [5], Лісовський [6], М.Клименко, А.Прищепа, Н.Вознюк [4], С.Поп [9], М.Сидорюк, А.Балян, С.Кормош [8] та ін. Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, присвячених моніторингу довкілля в цілому, проблема моніторингу земель сільськогосподарського призначення в системі аграрного природокористування залишається недостатньо дослідженою.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження концептуальних засад еколого-економічної оцінки ефективності аграрного природокористування в Україні на основі ідеї сталого розвитку з урахуванням забезпечення трьох складових: екологічної, економічної і соціальної ефективності.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як наголошено в «Економічній енциклопедіїЕ, природокористування – раціональне, засноване на комплексному підході використання природних

ресурсів, цілеспрямована і планомірна соціально-економічна діяльність суспільства, орієнтована на використання предметів і явищ природи для задоволення суспільних потреб; безпосередній та опосередкований вплив людини на природне середовище, внаслідок якого відбуваються незворотні зміни в природі [3, с. 84].

Особливе місце у системі охорони довкілля займає раціональне аграрне природокористування. Аграрне природокористування є комплексом взаємовідносин між природою і суспільством, оптимальною організацією сільськогосподарського виробництва з урахуванням екологічних чинників і обмежень, раціональним використанням аграрних ресурсів.

Оптимальне аграрне природокористування поєднує в собі такі складові: єдність використання й охорони аграрних природних ресурсів, врахування законів природи, зональності природних умов і ресурсів, застосування досягнень науки і техніки, постійний і систематичний моніторинг у сфері аграрного природокористування.

Саме з метою регулювання сфери аграрного природокористування, в умовах реформування і форм господарювання та земельних відносин виникає потреба проведення моніторингу земельних ресурсів, зокрема земель сільськогосподарського призначення. В свою чергу отримані результати моніторингу слугують для вироблення завдань прогнозування, управління і використання зазначених земельних ресурсів.

Актуальність моніторингу землекористування посилюється у зв'язку з необхідністю завершення земельної реформи, яка є складовою аграрної політики і на сучасному етапі економічних перетворень передбачає докорінну перебудову земельних відносин, роздержавлення земель, зміну землевласників і форм господарювання, зміну структури земельних і сільськогосподарських угідь, раціональне їх використання поліпшення родючості ґрунтів та їх захист, введення земельного кадастру та

© **Жулканич Олександр Михайлович**, к.е.н., доцент кафедри менеджменту та готельно-ресторанного бізнесу Ужгородського торговельно-економічного інституту КНТЕУ, м. Ужгород;

Жулканич Нееля Олександрівна, бакалавр з економіки підприємств, Ужгородський національний університет, тел. 099 363 53 11, e-mail: vinezh@mail.ru

інші заходи в процесі соціально-економічної розбудови села [5, с. 22].

В Україні налічується 41,6 млн. га сільськогосподарських угідь. У процесі земельної реформи було проведено роздержавлення земель на площі 27,5 млн. га. Близько 7 млн. громадян отримали сертифікати на право володіння земельною часткою (паєм). 96% сертифікатів замінені державними актами на право приватної власності на земельну ділянку. Формуються принципово нові земельні відносини, в основі яких знаходиться приватна власність на землю.

Потреба моніторингу в цій ситуації зростає, оскільки сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані норми. За даними Держземагентства розораність сільськогосподарських угідь в Україні на початок 2011 р. становила 79 %, а в окремих областях до 90 %, що є небезпечним явищем, особливо з огляду на наявність значних площ еродованих земель. Надмірна розораність території призводить до щорічного збільшення еродованих площ на 80-90 тис. га. Частка сільськогосподарських угідь, які зазнають згубного впливу водної ерозії, становить понад 30%, дифузійно небезпечними є половина орних земель країни [11, с. 34].

Що ж стосується Закарпатської області, то стримуючим фактором нарощування виробництва сільськогосподарської продукції виступає малоземелля, особливо в гірських районах. Тому тут відстежуються певні особливості напрямів використання продуктивних сільськогосподарських земель. По-перше, коефіцієнт сільськогосподарського освоєння території області становить 36,0 % (по Україні 69,2 %). Це внаслідок того, що дві третини території області – гірська місцевість. По-друге, землекористування області ведеться в умовах вертикальної зональності, область поділена на низинну, передгірну та гірську підзони, що вказує на певну обмеженість використання сільськогосподарських земель, особливо в двох останніх підзонах. В області так само існує загальноукраїнська проблема високої розораності сільськогосподарських угідь. Процентне відношення ріллі до сільськогосподарських угідь становить 43,7%, а в низинних районах – 67,2 %. Існують інші негативні сторони цього процесу: ґрунтовий покрив продовжує деградувати у зв'язку з невизначеністю у співвідношенні між сільськогосподарськими угіддями, незбалансованістю біохімічних речовин і енергії у агроландшафтах, відсутністю моніторингу та недосконалістю протиерозійних заходів [5, с. 31].

Ефективне використання земельних ресурсів потребує проведення значних змін у системі землекористування. Зокрема, в Закарпатській області згідно з вимогами програми охорони і підвищення родючості ґрунтів на 2005-2015 роки передбачено 4,8 тис. га орних земель з ухилом території понад 15° перевести в сіножаті, питому частку багаторічних насаджень у структурі сільськогосподарських угідь, враховуючи винятково сприятливі ґрунтово-кліматичні умови Закарпаття для їх вирощування, збільшити в рівнинній частині до 7,5%, а у

передгірній – до 10%, а частку земель природоохоронного значення довести до 20%.

У системі заходів з охорони навколишнього середовища захист ґрунтів від ерозії набуває особливого значення. В сучасних умовах ведення сільськогосподарського виробництва інтенсивність змиву ґрунтів у процесі водної ерозії майже в 10 разів перевищує темпи ґрунтоутворення. Щорічно змивається 1,5-1,6 млрд. тонн ґрунту, внаслідок чого втрати поживних речовин становлять 38 млн. тонн в стандартних туках. Щоб наочно уявити дійсні розміри змиву ґрунтів, підраховано, що змитим ґрунтом можна було б покрити 300-320 тис. га малоцінних земель товщиною 40 см. Відчутні втрати наносить вітрова ерозія (15% угідь піддаються її дії), що співмірно з втратами від водної ерозії. Значні площі сільськогосподарських угідь країни -9,7 млн. га (24,9 % всіх угідь) - представлені ґрунтами з підвищеною кислотністю, 4,2% є засоленими, а 5,5% - солонцюватими і солонцевими комплексами. Вони вимагають систематичного проведення хімічної меліорації [10, с. 68].

Відомо, що на основі SWOT-аналізу, результатів моніторингових досліджень формується механізм управління землекористуванням у системі аграрного природокористування. Формування такого механізму передбачає врахування таких закономірностей розвитку землекористування:

- високоефективне землекористування потребує постійного вдосконалення земельних відносин, оскільки в процесі реорганізації аграрного сектору на зміну господарствам із державною формою власності прийшли нові агроформування на засадах приватної власності на землю;

- в умовах обмеженості землі в обробітку, зокрема в областях карпатського регіону, безперервного удосконалення агроекономічної системи, зростання рівня інтенсифікації в аграрній сфері, зростає і антропогенне навантаження на агроценоз. У цьому контексті при організації землекористування слід враховувати біологічні вимоги агроєкосистеми і рівень антропогенного навантаження;

- у процесі агромізації ефективного землекористування слід враховувати розвиток науково-технічного прогресу в сільському господарстві, оскільки інтенсифікація і зростання його ефективності супроводжується порушенням екологічності виробництва, не забезпечуються принципи системи сталого розвитку землекористування.

Моніторингові спостереження використання земель сільськогосподарського призначення, досягнення сталого розвитку землекористування передбачають відображення екологічних, економічних і соціальних індикаторів функціонуючої системи землекористування. Найбільш важливими показниками, за якими доцільно оцінювати сталість розвитку землекористування, є екологічні:

- родючість ґрунтів (наявність гумусу); еродованість ґрунтів (водна і вітрова ерозія); засоленість ґрунтів;

- надходження забруднювальних речовин у земельні ресурси; розораність земель; площа порушених земель;

- відповідність ґрунтів гігієнічним нормативам (санітарно-хімічні та мікробіологічні показники); обсяг водовідведення без очищення; надходження забруднювальних речовин в атмосферу; надходження забруднювальних речовин у поверхневі водойми;

- площа лісового фонду (землі, вкриті лісовою рослинністю);

- площа заповідних територій;

- капітальні вкладення в заходи на охорону навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів;

- аварійні забруднення об'єктів навколишнього середовища (водні ресурси, атмосферне повітря); надзвичайні екологічні ситуації; радіаційні аварії [2, с. 47].

Науковими дослідженнями [7; 1] доведено, що система управління певним процесом включає моніторинг стану відповідного явища, його оцінку і прогноз, і є необхідним елементом, на основі якого приймаються управлінські рішення. До того ж приймати зважені управлінські рішення, і зокрема прогнози на перспективу, можливо тільки на основі безперервного потоку інформації. В цьому контексті об'єктом моніторингу є розроблені стратегії та програми на перспективу.

У стратегічних напрямках розвитку сільського господарства України на період до 2020 року, розроблених науковцями Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки», наголошено, що метою стратегії розвитку земельних відносин є: забезпечення сталого землекористування; збереження й відтворення та підвищення родючості ґрунтів; трансформація земельних відносин в аграрній сфері відповідно до вимог ринкової економіки; екологізація землекористування на засадах його сталого розвитку.

Сталий розвиток землекористування передбачає трансформацію земельних відносин в аграрній сфері відповідно до вимог ринкової економіки: включення земельних ділянок у ринковий оборот та включення їх вартості до економічного обороту. Важливим є:

- продовження формування необхідної законодавчої та нормативної бази з питань аграрного землекористування, удосконалення системи державного управління земельними ресурсами, створення правових і соціально-економічних механізмів ефективної реалізації прав власності на землі сільськогосподарського призначення, розмежування земель державної та комунальної власності з одночасною передачею територіальним громадам земель комунальної власності;

- проведення державної інвентаризації земель за формами власності і суб'єктами господарювання;

- удосконалення оренди земель у сільському господарстві шляхом формування конкурентного середовища серед потенційних орендарів землі, усебічного захисту і гарантування прав селян-орендодавців;

- удосконалення порядку та системи ведення земельного кадастру й моніторингу земель [11, с. 39].

Особливо цінними є результати моніторингу у виробленні та реалізації рішень щодо раціонального використання земельних ресурсів. В умовах трансформаційних процесів в аграрному виробництві спостерігається надзвичайно низька ефективність використання земель. Пріоритетами та основними завданнями раціонального їх використання є [6, с. 36]:

- визначення земельних ресурсів найціннішим стратегічним природним ресурсом України;

- оптимізація використання земельних ресурсів, насамперед земель сільськогосподарського призначення;

- удосконалення системи землекористування, охорони земельних ресурсів та збереження якості земель на принципах поступового доведення співвідношення частки земель під рілля, луками, водно-болотними угіддями та лісами до науково обґрунтованих нормативів для кожної природної зони;

- збільшення площі заліснених територій з урахуванням необхідності відновлення ділянок природного степу; розширення масштабів рекультивації деградованих, забруднених, підтоплених і затоплених земель;

- впровадження енергоефективних технологій обробітку землі та підготовки її до посівів, оптимізація структури посівних площ з особливим акцентом на недопустимість тотального використання орних земель України під посіви ґрунтовиснажувальних культур;

- впровадження екологічно обґрунтованих систем ведення сільського господарства та адаптованих до місцевих умов технологій;

- розширене впровадження органічного землеробства;

- реалізація заходів щодо підвищення родючості ґрунтів і продуктивності орних земель за умов зменшення їхньої площі;

- впровадження ефективного контролю за використанням генетично модифікованих організмів.

ВИСНОВКИ

Систематичний і системний моніторинг земель сільськогосподарського призначення є одним з методів виявлення тенденцій динаміки і оцінки землекористування, включає в себе розробку пропозицій і заходів щодо ведення державного земельного кадастру, прийняття рішень у процесі управління використанням земельних ресурсів.

Реалізація комплексних програм подальшого розвитку земельних відносин у державі та її регіонах, з урахуванням результатів моніторингу, сприятиме запровадженню ринку земель та підвищенню інвестиційної привабливості землекористування, організації раціонального використання сільськогосподарських земель, гарантуванню прав на землю, визначенню першочергових заходів з охорони земель та землеустрою.

В системі сучасного землекористування важливим є державне регулювання земельних відносин відповідно до аграрної, в тому числі земельної реформи, що передбачає здійснення відповідних функцій державного контролю за використанням і охороною земель і їх моніторингу. У зв'язку з цим місцеві органи управління земельними

ресурсами повинні володіти методами наукового планування, організації, аналізу, оцінки соціально-економічних та екологічних наслідків фактичного використання і охорони земель. З метою ефективного використання земель сільськогосподарського призначення на перспективу постає завдання удосконалення їх моніторингу.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Величко О.М. Основи екології та моніторинг довкілля/Величко О.М., Дудич І.І., Шпеник Ю.О. – Ужгород: УжНУ, 2001. – 285 с.
2. Добряк Д.С. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві/Добряк Д.С., Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В. – К.: Урожай, 2004. – 136 с.
3. Економічна енциклопедія: В 3-х т. Т.34./Редкол.: С.В.Мочерний (відп.ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
4. Клименко М.О. Моніторинг довкілля: підручник/ Клименко М.О., Прищепка А.М., Вознюк Н.М. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – 360 с.
5. Лендел М.А. Аграрне виробництво в Карпатському регіоні: сучасний стан, тенденції, перспективи розвитку. монографія. – Ужгород: Карпати, 2006. – 216 с.
6. Лісовський С.А. Проект доповіді України до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку/ Лісовський С.А., Марушевський Г.Б., Павличенко П.Г., Руденко Л.Ч., Тимочко Т.В. – К.: Центр економічної освіти та інформації, 2012. – 60 с.
7. Моніторингові оцінювання складних соціально-економічних явищ розвитку регіону//НАН України. Ін-т регіональних досліджень НАН України; наук ред.: д.екон.н., проф. Я.О.Побурка. – Львів, 2006. – 306 с.
8. Наукове забезпечення розвитку агропромислового виробництва Закарпаття//М.Д.Сидорюк, А.В.Баян, С.М.Кормош та ін.. – Ужгород: ПП «Данило С.І.», 2011.- 360 с.
9. Природно-заповідний фонд Закарпатської області/Авт.кол.; заг.ред. С.С.Поп. – Ужгород: Карпати, 2011. – 256 с.
10. Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Сталый розвиток та екологічна безпека (Регіональна політика): щорічник наукових праць. – Вип. XX./ НАН Україн, Інститут регіональних досліджень. – Львів, 2000.
11. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 р./ За ред. Ю.О.Лупенка, В.Я.Мессель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.

Одержано 15.05.2014 р.